विद्यालयमा दिवाखाजा कार्यक्रमको प्रभावकारीता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विषय
स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता
पूरा गर्नका लागि तयार पारिएको

शोध-पत्र

शोधकर्ता
अछमित लाल चौधरी
त्रि.वि. दर्ता न. १३९८४-९३
परीक्षा क्रमाङ्क २१८०१३१/२०७५

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
जनता बहुमुखी क्याम्पस
इटहरी, सुनसरी
२०७९

विद्यालयमा दिवाखाजा कार्यक्रमको प्रभावकारीता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विषय
स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता
पूरा गर्नका लागि तयार पारिएको

शोध-पत्र

शोधकर्ता
अछमित लाल चौधरी
त्रि.वि. दर्ता न. १३९८४-९३
परीक्षा क्रमाङ्क २१८०१३१/२०७५

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
जनता बहुमुखी क्याम्पस
इटहरी, सुनसरी

२०७९

शोधपत्र बुझाएको मिति
२०७९/११/२२
(०३/०२/२०२३)

शोधपत्र भाइभा मिति
२०७९/११/२२
(०६/०३/२०२३)

प्रतिवद्धता पत्र

यो शोध पत्र मैले नियमानुसार तयार गरेको हुँ । यो शोध पत्र तयारका लागि आवश्यक अध्ययन क्षेत्र नियमानुसार छनौट गरि जनसङ्ख्या, नमुना र नमुना छनौट रणनीति, तथ्याङ्क सङ्कलन विधिहरु आफैले ढाँचा निर्माण गरि तयार गरेको छु । अध्ययनका लागि तथ्याङ्क सङ्कलन सुनसरी जिल्ला, इटहरी उपमहानगरपालिका भित्रका छनौटमा परेका सामुदायिक माध्यमिक र आधारभूत विद्यालयहरुका प्रधानाध्यापकहरु, अभिभावकहरु, शिक्षकहरु र विद्यार्थीहरुबाट अन्तर्वार्ता/ प्रश्नावलीद्वारा आफै उपस्थित भई सूचना एवम् जानकारी सङ्कलन गरेको छु । साथै विद्यालय प्रशासनबाट पनि आवश्यक सूचना र जानकारीहरु सङ्कलन गरेको छु । यो अध्ययन पुरा गर्न शुरुदेखि तयार नहुञ्जेलसम्म स्वयम् आफैले मिहिनेत र अध्ययन गरि नियमसंगत विधिबाट तयार गरेको हुँ । म आफैले गरेको प्रमाण आवश्यक परे सो प्रमाण पेश गर्न तयार छु भनि प्रतिवद्धता गर्दछु ।

मितिः २०७९ माघ

अछमित लाल चौधरी

जनता बहुमुखी क्याम्पस ☎०२५-५८१३००
Janta Multiple Campus FAX: ०२५-५८००६४
इटहरी, सुनसरी, नेपाल
Itahari, Sunsari, Nepal
स्थापित : २०४५
Estd.2045
(त्रिभुवन विश्वविद्यालय व्यवस्थापन, मानविकी तथा शिक्षाशास्त्र सङ्काय सम्बन्धन प्राप्त)
विश्वविद्यालय अनुदान आयोगबाट गुणस्तर प्रत्यायनकृत (वि.सं.२०७५)
(Accredited by University Grants Commission (UGC) Nepal (2018 A.D.)

प.सं.
Ref:

मिति : २०७९/१०/२०
Date:

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषयका छात्र **अछमित लाल चौधरीले विद्यालयमा दिवाखाजा कार्यक्रमको प्रभावकारीता** शीर्षकको शोधपत्र मेरो प्रत्यक्ष निर्देशनमा तयार गरेको हो । यो शोधपत्र प्रति म सन्तुष्ट छु । यस शोध कार्यलाई अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

....
शान्तिराम दाहाल
शोध निर्देशक

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा महत्त्वपूर्ण सल्लाह, सुझाव एवम् आफ्ना अमूल्य समय दिई आवश्यक निर्देशन प्रदान गर्नुहुने शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागका विभागीय प्रमुख जनता बहुमुखी क्याम्पस इटहरी सुनसरीका प्राध्यापक श्री शान्तिराम दाहाल प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु तथा सहायक क्याम्पस प्रमुख श्री टोलनाथ काफ्ले प्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोध कार्यका लागि अनुसन्धानमूलक सूचना र तथ्याङ्क उपलब्ध गराई शोध लेखन कार्यलाई सहज वातावरण बनाई सहयोग पुऱ्याउनु हुने नमुना छनौटमा परेका श्री पार्वती माध्यमिक विद्यालयका प्रधानाध्यापक श्री मुकेश कुमार चौधरी, श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका प्रधानाध्यापक श्री गिरिराज निरौला, श्री शान्ति सृजना माध्यमिक विद्यालयका प्रधानाध्यापक श्री कमल तिम्सिना, श्री शम्भुनाथ माध्यमिक विद्यालयका प्रधाना्ध्यापक श्री भिम भट्टराई, श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयका प्रधानाध्यापक श्री परशुराम चौधरी र श्री सरस्वती सतन माध्यमिक विद्यालयका प्रधानाध्यापक श्री वासुदेव कणलाई विशेष धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु । त्यसैगरी उक्त विद्यालयहरुका शिक्षक तथा कर्मचारीप्रति धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

शोधकार्यको हाते लेखनलाई सुसांख्यामा टंकन, छपाई, रुफ तथा बाइन्डिङ्ग कार्यमा सहयोग गरि शोध पुस्तक तयार गरिदिनु हुने श्री कम्प्यूटर प्वाइन्ट नेपाल (सि.एन.पी.) का संस्थापक श्री अर्जुन कुमार चौधरी प्रति आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

मिति : २०७९ माघ अछमित लाल चौधरी

शोधसार

विद्यालयमा दिवाखाजा कार्यक्रमको प्रभावकारीता शिर्षकमा यो शोधकार्य गरिएको छ । यस शोधकार्यको मुख्य उद्देश्य सामुदायिक विद्यालयमा प्रदान गरिएको दिवाखाजा व्यवस्थापनको अवस्था पहिचान गरि विद्यार्थी भर्नामा परेको प्रभाव र समस्या पहिचान गरि समाधानका उपायहरु सुझाउनु रहेको छ ।

निर्धारित उद्देश्य पुरा गर्न अध्ययनलाई सुनसरी जिल्लाको इटहरी उपमहानगरपालिका भित्र रहेका आदिवासी, जनजाति, दलित र पिछडावर्ग आदि जातजातिको बाहुल्यता भएका ६ वटा विद्यालयहरुलाई अध्ययन र अनुसन्धानका लागि लिइएको छ । विद्यालयमा दिवाखाजा कार्यक्रमको प्रभावकारीता, समस्या, समाधानका उपायहरुलाई मध्यनजर गर्दै श्री पार्वती मा. वि., श्री सार्वजनिक आ. वि., श्री शान्ति सृजना मा. वि., श्री शम्भुनाथ मा. वि., श्री सरस्वती आ. वि. र श्री सरस्वती सतन मा. वि. लाई नमुना विद्यालयका रुपमा छनौट गरिएको छ । अध्ययनका क्रममा उद्देश्यमूलक नमुना छनौट तथा सुविधाजनक छनौट विधिद्वारा जनसंख्या र नमुना आकार, नमुना छनौट विधि, नमुना छनौटको आधार प्रयोग गर्नुका साथै स्थलगत अध्ययन, अन्तरवार्ता, छलफल र अवलोकन आदि साधनहरुको प्रयोग गरि प्राथमिक र सहायक दुवै स्रोतबाट संकलन गरिएको सूचनाको व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । यसरी नमुनाका रुपमा छनौट गरिएका सामुदायिक विद्यालयहरुमा प्राथमिक र सहायक स्रोतबाट लिइएका तथ्याङ्कहरुको व्याख्या विश्लेषण गर्दा दिवाखाजा कार्यक्रमले शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावकमा सकारात्मक प्रभाव पारेको देखिन्छ ।

आधारभूत तहका विद्यालयहरुमा प्रदान गरिने दिवाखाजा कार्यक्रमको दीर्घकालिन उद्देश्य विद्यार्थीहरुको सिकाइको स्तरोन्नती गरि दक्ष, शिक्षित, अनुभवी र मानवीय स्रोतको विकासमा सहयोग पुऱ्याउनु हो । यो उद्देश्य पुरा गराउन आधारभूत तहका विद्यार्थीहरुको सिकाइमा प्रभावकारी भूमिका खेल्नेकुराहरु जस्तै विद्यार्थी भर्ना वृद्धि गराउने, कक्षा छाड्ने प्रवृत्तिलाई घटाउने, विद्यार्थीहरुलाई अध्ययन क्षमतामा वृद्धि ल्याउन छोटो समयको निम्ति भएपनि भोकबाट राहत दिने अल्पकालिन उद्देश्यहरु राखि खाद्यान्न न्यून रहेका तथा आदिवासी, जनजाति, दलित र पिछडा वर्गहरुको बाहुल्यता रहेको क्षेत्रहरुका साथै नेपाल भरिका सामुदायिक विद्यालयहरुमा कक्षा वालविकास देखि कक्षा ६ सम्म लागु गरिएको र क्रमश: माथिल्लो कक्षाहरुमा यो कार्यक्रम लागु

गर्दै जाने नीति लिइएको छ । छनौट गरिएका विद्यालयहरुमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरु प्राय: दलित समुदायका र अत्यन्त न्यून आय स्रोत भएको वालवालिकाहरु छन् । जो खाजा खान पाइन्छ भनेर विद्यालय आउने गरेको अनुसन्धानले देखाएको छ । तसर्थ दिवाखाजाले विद्यार्थी भर्नामा वृद्धि भएको देखिन्छ । दिवाखाजा कार्यक्रम लागु हुनुभन्दा पहिलेका वर्षहरु भन्दा कार्यक्रम लागु भैसकेपछिको वर्षहरुमा विद्यार्थी भर्ना वृद्धि भएको पाइन्छ । त्यसतै विद्यार्थी टिकाउ दर कायम रहेको देखिन्छ भने प्रधानाध्यापक, शिक्षक, अभिभावक तथा विद्यार्थीहरु समेत खाजा कार्यक्रमबाट विद्यार्थीहरुको सिकाइमा सकारात्मक प्रभाव परेको तथ्य अभिव्यक्त गर्दछन् । विद्यालयको अभिलेख अनुसार खाजा कार्यक्रम लागु पश्चात् विद्यार्थीहरुको भर्ना दरमा वृद्धि, कक्षा छाड्ने दरमा कमि, कक्षा दोहोऱ्याउने दरमा कमि, उपस्थितिमा वृद्धि, उत्तिर्ण प्रतिशतमा वृद्धि तथा प्राप्ताङ्क समेत वृद्धि भएको देखाउँछ । विद्यार्थी स्वयम्ले विद्यालयमा आएर पढ्न मन लाग्ने कुरा व्यक्त गर्दछन् । यी कुराहरुबाट पनि सिकाइमा सकारात्मक प्रभाव परेको प्रष्ट हुन जान्छ ।

बिषयसूची

शिर्षक	**पृष्ठ**
प्रतिबद्धता पत्र	क
सिफारिस पत्र	ख
स्वीकृति पत्र	ग
कृतज्ञता ज्ञापन	घ
शोधसार	ङ

परिच्छेद एक
परिचय

अध्ययनवको पृष्ठभूमि	१
समस्याको कथन	५
अध्ययनको औचित्य	५
अध्ययनको उदेश्यहरू	६
अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	७
अध्ययनको परिसीमा	७
शब्दावलीहरूको परिभाषा	७

परिच्छेद दुई
पूर्व कार्यको समिक्षा

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	९
अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	१२
अध्ययनको उपादेयता	१३

परिच्छेद तीन
अध्ययन विधि

अनुसन्धान ढाँचा	१५
जनसंख्या	१५
विद्यालय छनोट	१५
प्रधनाध्यापकहरूको छनोट	१५
अभिभावकहरूको छनोट	१५
विद्यार्थीहरूको छनोट	१६
साधनहरूको निर्माण	१६
तथ्याङ्क संकलन फाराम	१६
अन्तर्वार्ता प्रश्नावली	१६
लक्षित समुह छलफल	१६
अवलोकन फाराम	१७
साधनको बैधता	१७
तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया	१७

तथ्याङ्कको स्रोतहरू १७
प्राथमिक तथ्याङ्क १७
साहायक तथ्याङ्क १८
अभिलेख अध्ययन १८
अध्ययनको रणनीति १८

परिच्छेद चार

तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण

दिवाखाजाको सञ्चालन, व्यवस्थापनको पहिचान गर्नु १९
विद्यालयमा दिवाखाजा श्रोत साधन व्यवस्थापनको अवस्था १९
भान्सा सहितको भण्डार कक्ष १९
धुँवा रहित चुलो २०
भाडा वर्तन २०
खाजा तयार गर्ने भान्से(तयारी कर्ता) २०
विद्यालय सर्वेक्षण बाट प्राप्त तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण २१
दिवाखाजा व्यवस्थापनले विद्यार्थी भर्नामा पारेको प्रभाव २३
विद्यार्थी भर्ना सम्बन्धि विवरण २४
विद्यार्थी सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्कको विश्लेषण ३०
भर्ना सम्बन्धि विश्लेषण ३०
प्र .अ., शिक्षक, अभिभावक, विद्यार्थीवाट कार्यप्रतिको धारणाको विश्लेषण ३१
प्रधानाध्यापकवाट प्राप्त सुचनाको विश्लेषण ३१
शिक्षक वाट प्राप्त सुचनाको विश्लेषण ३१
अभिभावक वाट प्राप्त सुचनाको विश्लेषण ३२
विद्यार्थीहरुवाट प्राप्त सूचनाको विश्लेषण ३२
अवलोकन नमुना फाराम वाट प्राप्त सूचनाको विश्लेषण ३३
दिवाखाजा ब्यवस्थापन सम्वन्धि समस्या र समाधानका उपायहरू ३३
दिवाखाजा ब्यवस्थापनका समस्याहरू ३३
दिवाखाजा ब्यवस्थापनका उपायहरू ३४

परिच्छेद पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू

प्राप्ति ३६
निष्कर्ष ३७
सुझावहरु ३८
नीतिगत तहका सुझाव ३९
अभ्यास तहका सुझाव ३९
अनुसन्धान तहका सुझाव ४०
सन्दर्भसूची
अनुसूचीहरू

तालिका सूची

तालिका न.	विवरण	पृष्ठ
१.	विद्यालयमा दिवाखाजा सम्बन्धि श्रोत र साधनको अवस्थ	२२
२.	दिवा खाजा खुवाउने साप्ताहिक विवरण	२३
३.	विद्यार्थी भर्ना विवरण	२५
४.	विद्यार्थी भर्ना विवरण	२६
५.	विद्यार्थी भर्ना विवरण	२७
६.	विद्यार्थी भर्ना विवरण	२८
७.	विद्यार्थी भर्ना विवरण	२९
८.	विद्यार्थी भर्ना विवरण	३०